

ДІАЛЕКТНА СПЕЦИФІКА ФРАЗЕМИКИ БОРЖАВСЬКОЇ ГОВІРКИ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(44)

УДК 811. 161.2'282.2(477.87):811'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).90–96

Галас А. Діалектна специфіка фраземіки боржавської говірки Закарпаття; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті розглядаються діалектизми у структурі фраземіки боржавської говірки Закарпаття. Актуалізовано важливість мовознавчого дослідження діалектної специфіки фраземіки як підсистеми загальноукраїнської фраземіки. Схарактеризовано визначальні риси боржавських говірок, які відзначаються лексичною й структурною строкатістю, активним функціонуванням різноманітних шарів лексики з погляду походження, етимологічною різно-рідністю. Проілюстровано мовний колорит боржавської групи говірок, збережений у фраземіці.

Здійснено структурно-семантичний аналіз вилучених із автентичного мовлення фразем, що характеризуються локальною своєрідністю і специфічними діалектними рисами. Матеріалом для статті стала лише незначна частина записаних упродовж тривалого часу фраземних одиниць від корінних мешканців сіл Іршавського району – В. Раковець, Боржавське, Приборжавське, Климовиця, Дунковиця, Вільхівка та ін., респондентів різної вікової категорії, з різним освітнім рівнем.

Для аналізу відібрано репертуар фраземних одиниць, які містять у своєму компонентному складі старовинні лексичні елементи, діалектні слова, рефлексії давніх фонетичних явищ, реліктові граматичні форми. Представлені у статті лексичні архаїчні елементи демонструють потенційно не зрозумілі для сучасного мовця (слухача, читача) лексеми, які потребують етимологічних коментарів.

Ураховано досвід у вивченні фразем закарпатського говору, фіксації цих одиниць у лексикографічних джерелах. Для зіставлення залучено дані лексикографічних праць І. Сабадоша, І. Керчі, М. Грицака.

Під час відбору матеріалу до статті не бралися до уваги прислів'я, приказки, паремії, примовки, порівняльні звороти і под. як такі, що не мають необхідних диференційних ознак фразем.

Розмежовано фраземи, які відомі тільки в говірках або наявні в говірках і літературній мові. Зроблено узагальнення щодо лексичної варіантності компонентного складу, явищ синонімії, антонімії в обстеженому фраземному матеріалі. Уточнено фразеологічне значення й ареал поширення окремих говіркових фразем.

Ключові слова: фразема, діалектна фраземіка, боржавські говірки, Закарпаття, архаїчні мовні риси.

Постановка проблеми. Діалектна фраземіка перебуває в колі постійних наукових зацікавлень, про що переконливо свідчать як численні наукові розвідки, так і здобутки діалектної фразеографії. Це невичерпне джерело для мовознавчих студій, адже у значній за обсягом говірковій фраземіці віддзеркалений цілий світ, у якому народжується і живе людина.

Особливого значення набуває виявлення локальної специфіки фразем, залучення даних інших територіально-мовних підсистем і досягнень для наукового вивчення цих одиниць із метою встановлення достовірної етимології й осягнення непротистих механізмів фразеологізації. Дослідження діалектних відмінностей фразем в окремій говірці чи групі говірок не втрачає своєї актуальності.

Аналіз досліджень. Наукове вивчення фраземіки закарпатських говірок має свої традиції. Як ілюстрації стійкі словосполучення були використані в першому великому словнику на Закарпатті Л. Чопея ("Русько-мадярський словарь", 1881). У 40-роках ХХ ст. серед інтелігенції краю зростає інтерес до збору й систематизації діалектного фразеологічного матеріалу (Г. Стрипський, П. Мігюк-Сніжник, див. публікації у двотижневнику "Літературна неділя", Ужгород, 1941–1944).

У дослідження фразеологічних одиниць та інших ідіоматичних зворотів у закарпатських говірках внесок зробили М.А. Грицак, С.П. Бевзенко,

Й.О. Дзендзелівський, В.В. Німчук, В.І. Добощ, П.М. Лизанець, І.В.Сабадош. У зв'язку з підготовкою великого лексикографічного проекту значну увагу народній фразеології приділяв М.А. Грицак, уважаючи її однією з найважливіших складових частин ілюстративного матеріалу регіонального словника [Грицак 1965, с. 19]. Відстоюючи засади своєї праці, М.А. Грицак указував на те, що диференційний словник не враховує того факту, що в діалектах є багато специфічних фразеологізмів, до складу яких входять тільки загальнонародні слова, але сам фразеологізм при цьому є суто діалектним [Грицак 1964, с. 27]. Через півстоліття виходить друком перший випуск «Матеріалів до словника українських говірок Закарпатської області», у якому помітно представлена зібрана лексикографом діалектна фраземіка [Грицак 2017].

Говіркову фраземіку Карпатського регіону протягом тривалого часу активно опрацьовував В.І. Лавер, який виконав дисертаційне дослідження "Фраземіка українських діалектів Карпатського регіону" [Лавер 1992]. Науковець уперше спробував застосувати в описі діалектної фраземіки лінгвогеографічний метод, підготував "Атлас фраземіки українських діалектів карпатського регіону" (261 карта), картографувавши варіювання фразеологічних одиниць. Результати дослідження вченого засвідчили й специфічні особливості фраземіки говорів Закарпаття [Лавер 1993, с. 205]. В.І. Лавер

виділив кілька типів ареалів фразем: 1) фраземи, що функціонують лише в одній говірці; 2) фраземи, що функціонують лише в ареалі певних говірок Закарпаття; 3) фраземи, у яких опорні слова компонентних варіантів, а також їх морфологічних, синтаксичних, словотворчих, фонетичних варіантів покривають ареали функціонування таких самих лексем та їх форм поза фраземами у відповідних говорах Закарпаття; 4) фраземи, що за більшістю характерних ознак побутують у всіх говорах Закарпаття [Лавер 1993, с. 206].

Про якомога повну фіксацію фразем у говірках мріяв М.А. Грицак, його думки щодо способів представлення фразеологічного матеріалу в регіональному словнику і сьогодні актуальні, бо, на жаль, попри багаторічні зусилля багатьох дослідників, словника фразем у закарпатському говорі поки не створено: для того, щоб сам по собі дуже цікавий і цінний фразеологічний матеріал був максимально доцільно використаний у регіональних словниках, потрібно зібрати по можливості всі фразеологізми, які існують у досліджуваному говорі [Грицак 1965, с. 24].

Дослідники слушно наголошують на тому, що закарпатські говірки (ужанські, марамороські, верховинські, боржавські) з відомих історичних, географічних та інших умов зберегли багато цінних фразем, які мають важливе значення для історичного вивчення не тільки української, але й інших слов'янських мов.

Мета статті – представити специфічні мовні риси фраземіки у боржавській говірці закарпатського говору.

Методи дослідження. У роботі застосовано традиційні для дослідження говіркової фраземіки описовий і порівняльний методи.

Виклад основного матеріалу. Закарпатські говірки, належачи до найдавніших говорів, зберегли значну кількість специфічних реліктових рис найдавніших періодів розвитку української мови. В. Німчук, визнаний дослідник закарпатського говору, доводить, що студії над пам'ятками, у яких зафіксовані особливості мовлення закарпатців у XVI–XVIII ст., переконують, що основні відмінності закарпатського діалекту від інших територіально-мовних систем, напевне, склалися до кінця XVII – початку XVIII ст. [Німчук 2015, с. 34–35].

Боржавські говірки вважаються дуже давніми й унікальними. Неповторності їм надає структурна специфіка – сукупність диференційних фонетичних і граматичних ознак. Наводимо деякі відмітні фонетичні риси боржавських (надборжавсько-латорицьких, березьких) говірок: 1) лабіальний голосний *у* на місці етимологічних *о*, *е* в новозакритих складах: *кун'*, *нуж*, *сїл'*, *гнуї*, *нїч*, *тїл'ко*, *т'їтка*, *двїр*; 2) фонема заднього ряду [ы]: *сын*, *копыто*, *кымак*, *кынїти*, *брындїмуха*, *хыжа*, *пomyї*; 3) звуження *е* в *и*, незалежно від наголосу, перед голосними *і*, *ї*, *и* та м'якими приголосними: *дин'*, *смир'т'*, *крїйда* (*трїйда*), *мидвід'*, *дїс'ат'*; 4) [и] на початку слова: *игла*, *ишакий*, *имак* (*имака*), *иржавый*, *Илїя*, *итї*; 5) давня м'якість *р'* у кінці і в середині дея-

ких слів перед приголосним: *лінтар'*, *вир'х*, *тинїр'*, *монастыр'*.

Унікальність боржавських говірок визначається також структурно різноманітним, своєрідним пластом фраземіки, у якій закарбувалися найрізноманітніші мовні явища.

Традиційно діалектний фразеологічний матеріал записується за програмами-питальниками, однак у контексті наукового вивчення говіркової фраземіки варто врахувати й погляди вчених із приводу широкого залучення діалектних текстів як джерела мовної інформації стосовно опису говірки з її репертуаром одиниць, їх структурної організації як цілості та функціональних параметрів [Павлюк М., Робчук І. 2003, с. 13]. Саме спонтанне мовлення (дискурс), автентичний діалектний текст уможливує виявити фраземні одиниці значно в повнішому, ніж за програмами-питальниками, обсязі, зафіксувати не тільки типові для говірки, а й рідковживані, функціонально обмежені, оказіональні одиниці.

В.І. Лаверові вдалося за спеціальною програмою зафіксувати значну кількість фразем, у складі яких наявні архаїчні компоненти, морфологічні, словотворчі та інші варіанти, що поза фраземами майже або зовсім уже не функціонують [Лавер 1993, с. 205]. Як засвідчують наші пошуки з метою виявлення і фіксації фраземних зворотів у мовленні носіїв боржавських говірок, чимало вузьколокальних стійких зворотів залишилося поза описом.

Представлений матеріал репрезентує діалектні особливості фраземіки боржавської говірки. Значною мірою діалектну специфіку досліджуваної фраземіки визначають вузьколокальні лексичні одиниці.

Батичко, а, ч. 'хрещений батько'. Компонент фраземи *мати чорта за батичка* 'про багатого'. Пор.: *бате́чко* (*ба́течко*, *ба́тичко*, *ба́тычко*, *ба́ти́чко*) [Грицак 2017, с. 126]. Слово *бате́чко* "хрещений батько", як і деякі інші слова, з'явилися на Підкарпатті з приїздом у XIV ст. князя Федора Корятовича зі своїми підлеглими [Німчук 2015, с. 29].

Блавити, лю, иш, *недок.* 'марнувати час' [Грицак 2017, с. 236]. *Дин' зблавити* 'змарнувати час без роботи'. Див.: *блановати* / *блавити час* – 'бездельничать' [Лавер 1992, с. 28]. Пор.: *к'расти дод' Бога ны (дны)* [Галас 2017, с. 19].

Ббўч, а, ч. У «Матеріалах до словника українських говірок Закарпатської області» М. Грицака іменник *бовч* (*ббвч*, *бовч'*) подано з чотирма значеннями, зокрема: 'глибоке місце в річці; прірва, а іменник' *бовча* (*боўча*, *ббвча*) – із значенням заглибина в потоці, де більше води" [Грицак 2017, с. 258]. Діалектне *боўч* є компонентом фраземи *хот' боўч га'ти* 'дуже багато чого-небудь' [p'ўк ти'пир' т'ўл'ко ў'родило бул' хот' ббўч га'ти].

Богач, а, ч. 'паляниця з кукурудзяного борошна; корж' [Грицак 2017, с. 260]. Пор.: *бога́ч*, 'ча, *заст.* 'корж з кукурудзяної муки або густого не кислого тіста з пшеничної муки, спечений на плиті' [Сабадош 2008, с. 28]. Лексема вживається у варіантних виразах у формі як однини, так і множини: *з ни'солеными богачами* / *з ни'соленым богачом*

‘якось, як-небудь’ [йа ўже дѡбуду до п’індзій и з ни°солеными бога°чами].

Брѡд, брѡда, ч. ‘брід’. **Стати брѡда** ‘не погоджуватись, чинити опір’. Див.: **стати брѡда** ‘виступити проти’ [Грицак 2017, с. 319]. Пор.: **стати / ставати пол’а** ‘сперечатися, сваритися’ (мараморські говори) [Лавер 1993, с. 205]; **с’тати дупкы** [Сабадош 2008, с. 80].

Веричи (з’веричи), вѡржу, вѡржеш, док. **Ме’тати**, мѡчу, мѡчеш, *недок.* ‘кинути, скинути’. Дієслівні діалектні форми типу *веричи* зберігають праслов’янські континуанти звукосполучень *кт, тт*: **веричи кѡкѡр’і** / **веричи кѡп’ытами** ‘померти’ [п’риіде час / ўс’і вѡрже°ме кѡкѡр’і / ни°ко ни°лиши°ц’а на с’ўї г’ршін’ўї зе°мли]; **з’веричи с плеч** ‘позбутися чого-небудь’; **веричи за п’личі** ‘забути про щось або про когось’; **побиў Б’іх тай пал’иц’ѡў** ‘нічого не вдається зробити’; **увѡри°чи з ѡлѡвы** ‘забути, не зважати’; **з’веричи души / веричи на з’уба** ‘поїсти, перекусити’; **га’ды с’а вѡржѡт’** ‘неакуратно, неохайно’.

В’ід’іти, в’ижу, в’идиш, *недок.* ‘бачити’. **Ув’ід’іти**, у’вижу, у’видиш, док. **В’ід’іти сѡб’і ши°ри°н’у / ши°ри°н’у** ‘усвідомлювати, реально оцінювати свої матеріальні, фінансові можливості’.

Гус’ти, гу’ду, гу’деш, *недок.* ‘грати на музичному інструменті, перев. на скрипці’. Пор.: **гус’ти** т. с., що **гус’ляти** ‘грати на скрипці’ [Сабадош 2008, с. 55; Сабадош 2015, с. 337–338]. Різні дієслівні форми дієслова *гус’ти* зафіксовані у фраземах **ни°згус’ти ни°спле°сти / ни°згус’ти ни°скоз’ычити** ‘неможливо, складно знайти спільну мову з кимось’ [ў бр’іг’ад’і з нами быў йи°ден чѡлѡв’ік / из йа°кым ни°мош ѡбыло ни°згус’ти ни°спле°сти]. Пор.: **Ни згус’ти ни сплѡсти** – ‘про безвольну людину’ (середньозакарп.) [Лавер 1997, с. 32]; **п’їти ў коп’а’ч’і гуду’чи** ‘залишитися ні з чим, безрезультатно’. В ужанських і мараморських говірках ця фразема функціонує з іншим значенням. Пор.: **п’їти в коп’а’ч’і гуду’ч’і** ‘померти’ (ужанські говори) [Лавер 1993, с. 205]; **п’їти в коп’а’чу’л’е гус’л’айу’чи** – ‘померти’ [Сабадош 2008, с. 149].

Гѡр’і, присл. ‘угору, нагору’. У закарпатському прислівнику *гѡр’і (гѡ’р’і, гѡр’і)* ‘нагорі, угорі, догори, угору’ виступає застигла форма місцевого відмінка [Німчук 1971, с. 272]. Фраземи із прислівником *гѡр’і* становлять численну групу: **йак гѡр’і вѡда поти°че; йак гѡр’і потоком вѡда поти°че; йак с’а гѡр’і вѡда ўберне; йак гѡр’і гѡр’ѡў вѡда поте°че; ко’ли вѡда гѡр’і б’ерегом п’їде; ко’ли Латориц’а гѡр’і б’ерегом п’їде** ‘ніколи’ [Галас 2016, с. 48].

Гат’і, га’ти, мн. ‘штани’. Пор.: **гат’і**, ти, мн. 1. *заст.* Підштанники. 2. *заст.* Штани з домотканого полотна. 3. Труси [Сабадош 2008, с. 56]. З компонентом *гат’і* вживані фраземи **накл’асти в гат’і** ‘злякатися’ [накл’аў’ис’ у гат’і / йак ис’ ў’в’ід’іў не°далеко ѡт себе вѡўка]; **гат’і м’ір’ати** ‘змагатися, конкурувати’. Синонімічні варіанти **накл’асти в нага’в’иц’і; на’пудити пач’магы**.

Дых, у, ч. ‘дихання’. Фразема **с’перти дых / дыха’н’а** вживається у двох значеннях: 1. ‘злякатися’ [ко’ли г’римнуло так што ѡн’ зим’л’а затр’ас’лас’а

/ ми°н’і с’перло дых д’умалам што ўже°м на тѡму с’в’іт’і]. 2. ‘здивуватись, бути враженим’ [ко хѡт’ рас у’чує / йак васил’ко с’п’ўват’ / та нарас му зѡпредых / такий голо°сок ѡбожый дар].

Д’ос (джос), а, ч. Див.: *джос* – ‘трепка, взбучка, таска, нахлобучка, головомойка, накачка’ [Керча 2007, том I, с. 216]. Уживається у структурі фразем з різними фонетичними варіантами у всіх закарпатських говірках: **дати джосу** ‘вилаяти, побити’ [Лавер 1982, с. 111]; **дати джоса** ‘д’ать на орехи; зад’ать трепку / чесу’ [Керча 2007, том I, с. 216]. Пор.: **да’вати (дати) джосы** – ‘дуже побити когонебудь, дати чосу’ [Сабадош 2008, с. 63], **дуста’вати (дус’тати) джосы** – ‘бути дуже побитим ким-небудь’ [Сабадош 2008, с. 63]. В обстежених говірках фіксуються фраземи **да’вати (дати) д’ос а (джоса)** ‘висварити, накричати, побити’ і **д’їс’тавати (д’їс’тати) д’оса (джоса)** ‘бути висвареним, покараним’, а також варіанти із синонімічними лексичними компонентами: **дати (давати) море°са / т’ромфа, д’їс’тавати (д’їс’тати) море°са / т’ромфа**.

Дѡк’їт’, спол. ‘доки’. Уживається у фраземі **дѡк’їт’ г’їр та ка’м’ін’а** ‘надовго, назавжди’.

Дуркати, дуркаву (у), дуркаш (єш), *недок.* **Дуркнути**, ну, неш, док. ‘стукати, грюкати’ [Сабадош 2008, с. 81]. **Дуркати себе ў г’руді** ‘доводити свою правоту’.

Дурний грип, дур’ного г’риба ‘отруйний гриб’. **Дур’ний грип** – ‘усякий отруйний гриб’ [Сабадош 2008, с. 81]. **Дурных с’а г’риб’їў на’їсти** ‘збожеволіти’ [из с’а°кым живо°том г’реба дурных с’а г’риб’їў на’їсти].

Дути, ву (у), єш, *недок.* ‘кидати, шпурляти’. **Задуті**, ву (у), єш, док. **дути / задуті у Ђога ка’м’ін’а** ‘грішити, провинитися, порушити узвичаєні норми поведінки’ [та лиш ты д’ўўко у Ђога ка’м’ін’а д’ула што майєш и’ти за роз’веде°ного].

Дяка, ы, ж. ‘бажання, настрої’. У боржавських, як і в інших закарпатських говірках, фраземи з компонентом *д’ака* поширені: **мати д’аку** ‘мати бажання, хотіти, прагнути’. Пор.: прийшла ми дяка ‘у меня появилось желание’ [Керча 2007, том I, с. 257]. З антонімічним значенням уживаються фраземи **не мати д’акы / ут’нала д’ака** ‘бажання зникло, перехотілось’. С. Бевзенко назвав закарпатські фразеологізми типу *майу (маву, мау) д’аку* ‘‘бажаю, хочу’’, *не майу (маву, мау) д’аку* ‘‘не бажаю, не хочу’’, своєрідними за структурою [Бевзенко 1974, с. 17]. **На д’аку**, з дієсл. **зробити, учи°нити** ‘на угоду’. Пор.: **учинити д’аку кому, учинити на д’аку кому** – ‘сповнити бажання чие’ [Лавер 1997, с. 117]; **зробити на в’д’аку** – виконати чие-небудь бажання, прохання [Сабадош 2008, с. 36]. З протилежним значенням уживається **не на в’д’аку** [зробити, учи°нити] ‘не на угоду’. Пор.: **не на дяку** ‘неугодний кому’ [Керча 2007, том I, с. 257]. Вузькокальне функціонування має фразема **сп’оўшити д’аку / уд’вести д’аку сѡб’і** ‘отримати задоволення’.

Дѡл’ї, присл. ‘униз’. Уживається у виразі **шанку дѡл’ї** ‘поважати, віддати шану, засвідчити

повагу, вклонитися'. Пор.: *знимати* / *зн'ати шапку* (карп.) / *кълан* (середньозакарп.) / *кресан* 'у (середньозакарп., бойк.) / *клебан* (марамор. середньозакарп.) / *клобук* (лемків.) – 'уважать кого' [Лавер 1992, с. 37].

Єден, єн:ого (єдного), ч.; єн:а (єдна), єн:ої (єдної), ж.; єн:о (єдн:о), єн:ого, с.; єн:і (єдні), єн:ых (єдных) мн. 'один'. Кількісний числівник уживаний у фраземах *бити в йєн:о (йи'н:о) бердо* 'бути одностайними, триматись однієї думки' [кит' 'буде'ме бити ў в йи'н:о бердо / та чо'гос' с'а / дас'т' бох / до'може'ме]; *йєн:ым бердом т'кани перев.* з негативною оцінкою 'про однакових людей'. Пор.: єднім бєрдом біті [Керча 2007, том I, с. 71]; *у йє'н:у габу* 'постійно, безперервно, монотонно'; *у йє'н:у м'іру* [никати, позирати і т.п.] 'непорушно, наполегливо'; *у с'о на йи'н:о копыто / у с'о на йи'н:у м'інту* 'однаковий, подібний, схожий, одноманітний' [на базар'і нич ниє мош най'ти штбс' пугн'оіе бо ў с'о на йи'н:о копыто]; *йи'н:а нога там друга туй / йє'н:а нога (лаба) туй, друга там* 'швидко, миттєво'; *йє'ден чорт / фрац* 'так само, однаково'; *на йєн:юў 'дз'ам'і* 'разом, спільно, водночас, одним коштом' [до'судилис'ме учи'нити дв'і свал'бы на йє'н:юў 'дз'ам'і]. Пор.: *на вднуў 'дз'ам'і* – одним коштом (переважно в сполученні зі словом *свальба*) [Сабадош 2008, с. 64]. У значенні займенника вживається у фраземі *ут'ати йє'дну (йє'н:у)* з двома значеннями: 1. 'зіграти на музичному інструменті, зіграти пісно, танець' [ўт'н'ім си йи'дну/ обы нам май 'весело 'было]. 2. 'швидко, сильно ударити когось' [до'йилам кд'рбу/ а ўта 'пудн'ала лабу та кой ми ўт'ала йи'дну]. Пор.: дав єдну по пьску 'дал разок по морде' [Керча 2007, том I, с. 267].

Имати, ву (у), єш, недок. Имити, и'му, и'миш, док. 'узяти, вхопити'. Виступає опорним компонентом у фраземах *имати (имити) Бога за ндгы / гдлбву / бдрдду / пазуху / палицу* 'досягти когось особливого, омріяного'; *н'ишто у три персты (персты) й'мити* 'щось не варте уваги, дурниця'; *и'мити й'зык* без додатка і кому. 1. 'замовкнути'. 2. 'примушувати кого-небудь замовкнути, не давати змоги висловлювати свою думку'; *и'мати л'зуси* 'мерзнути, відчувати холод'.

Кал, у, ч. 'болото, бруд' [Сабадош 2008, с. 137]. *Зни'мати шапку у кал* 'принижуватися перед кимось'.

Ко'лач, 'ча, ч. 'виріб із здобного тіста', т. с., що *шўти'мин'і*. Фразаема *ко'лач за ко'лач* має значення 'відплата тим самим за щось заподіяне'.

Кдўды, юў, мн. 'жебри'. *Тр'асти кдўдами* 'жити в скруті, бідувати'.

Пўти у кдўды 'збідніти, жебракувати, бідувати'. Пор.: пуйти у ковы 'пойти по миру' [Керча 2007, том I, с. 417].

Кдўдбс'кый, а, оіе. 'жебрацький'. *Кдўдбш, а, ч.* 'жебрак' < угор. діал. *koldus* т.с. *кдўдбс'к'і би'сагы* 'бідняк, жебрак' [иш'чи ми лиш кдўдбс'к'і би'сагы ниє росказовали / йак 'маву 'жити і кдўму што помагати].

Кдўтя, і, ж. Поза фраземою *бити кдўт'і / кдўт'і бити* із значенням 'ледарювати, байдику-

вати' уже не функціонує у діалектному мовленні, а пряме, первісне лексичне значення компонента *кдўт'а* можна встановити лише шляхом етимологізації [Лавер 1982, с. 121]. У друкованих працях В.Лавера неодноразово наводиться фразема *кдўт'у біти* із вказівкою на поширення в ужанських говірках [Лавер 1993, с. 206]. Тим часом вираз активно вживається й у боржавських говірках.

Куртый, а, оіе 'короткий'. Уживаний у фраземі *курта ноўта* 'коротка бесіда'. Пор.: *курта нўта* – 'конец' (сзакарп.), *коротка нў(о)та* 'краткая беседа' (середньозакарп., бойк.) [Лавер 1992, с. 19].

Кўн', ко'ня, ч. 'кінь'. Уживається у фраземі *невелікый кўн'* 'небагато, дуже мало' (перев. про грошову вартість чого-небудь).

Ларма, ы, ж. 'шум, крик, гвалт, сварка'. В обстежених говірках лексема функціонує у фраземах *учи'нити ларму* 1. 'зчинити сварку'. 2. 'зробити шкоду'. Пор.: двигати / чинити ларму 'піднімати крик' [Керча 2007, том I, с. 466]; пудн'ати ларму, т. с., що *лармовати*. Рватися куди-небудь з криком, грюкотом [Сабадош 2008, с. 159]. Як синонімічне до *учи'нити ларму* вживається *изн'ати гдўкўт*.

Мачка'лаш, а, ч. 'щось дрібно нарізане, розчавлене'. Рідковживане слово поза контекстом фраземи *дўстати мачка'лаш* 'вислухати критику, зауваження, бути висвареним', т. с. *бути умачкалованым, лупсованым*. Зафіксовані також варіанти: *дўстати об'лиз'н'а / обє'рфрышит'к*.

Ме'тати, мечу, 'мечеш, недок. 'кидати, бити'. **Веричи, 'вержу, 'вержеш, док. ме'тати рит'ми** 'виявляти невдоволення'; *ме'тати (веричи) сдбдў* 'бути дуже завзятим, усюди встигати'. Пор. синонімічне *бити (наби'вати) сдбдў*.

Мі'нити, мін'у, ниш, недок. 'обіцяти' [Сабадош 2008, с. 173]. У формі доконаного виду дієслово вживається у виразі *нам'інити гдры й 'долы* 'наобіцяти багато' [тоўсто нам треба 'л'уди думати кої 'будеме ўби'рати при'зидента об'ис'ме с'а ниє ўпчаловали ўже ниє йи'ден нам'іниў нам 'горы й 'долы а ниє зробиў до 'раду нич].

Мінтя, і, ж. 'розум, кмітливість'. *Мати м'ін'т'у ў гдлб'в'і* 'про тямущого, кмітливого, розумного' [кит' быс' мала м'ін'т'у ў гдлб'в'і та ниє пове'ла бы 'былас' нас 'чере'с й'се дибр'а].

Нав'ішчкы, ок, мн. 'передбачення, передчуття'. *Дав'ати нав'ішчкы* 'відчувати, передбачати, віщувати'.

Нага'в'іц'і, иц', мн. 'штани'. Пор.: *нага'виц'і, иц'* [Сабадош 2008, с. 181]. Див.: *ногавиці* 'суконні штани' [Етимологічний словник української мови, том 4, с. 108]. Давня назва вживана у фраземі *накл'асти в нага'в'іц'і* 'злякатися'.

Нигда, присл. 'ніколи'. Пор.: *н'ігда* [Сабадош 2008, с. 208]. *на с'атый 'нигда / на с'ат'і Петра 'нигда; 'нигда шуга / шуга 'нигда* 'ніколи'.

Перст, а, ч. 'палець'. Компонент фразем *ус'ати с 'перста* 'вигадати'. Пор.: із перста (в) ўціцати [Керча 2007, том II, с. 75]; *а не' / и перстом не кы'нути* 'не зважати, не допомогти, не перейматися'. Див.: *ани перстом не кынє 'палець о палець не ударит'* [Керча 2007, том I, с. 461]; *н'ишто у три*

пе^рсты (*персты*) **й^мити** ‘щось не варте уваги, дурниця’.

Пиля, *прим.* ‘біля’. **Вийес’а** **п^{ил}’а** **рота** ‘щось не може пригадати’ [вийе ми с’а п^{ил}’а рота а не гона’м с’а догадати].

П’іпа, *ы, ж.* < угор. ріра ‘люлька для паління’. Див.: [Сабадош 2008, с. 231]. **И** **п’іпу** **догану** **ни^е** **кдишуйе** ‘не вартий уваги, ні до чого не здатний’. Пор.: не вартый ани піпку багова ‘яйца выеденного / гроша ломаного не стоит’ [Керча 2007, том I, с. 61].

Тайстра, *ы, ж.* ‘торба’. **Ни в м’іх ни в тайстру** ‘мало, незначно, несуттєво, нікуди не годиться’ [т’ул’ко с’те мало баклажан’у нар’вали / ни ў міх ни ў тайстру]; **голлон:а** **тайстра** 1. ‘про людину, яка багато їсть і постійно голодна’. 2. ‘про ласу, жадібну до чогось людину’. Пор.: **голюдна** **тайстра** (**тайстрин’каш**) – чоловік, який багато їсть і постійно голодний [Сабадош 2008, с. 348]; **и ў м’іху** (**м’іху**) **и ў тайстри** **біти** ‘про людину, яка багато пережила, набула досвіду, бувала в бувальцях’. Див.: бов у міху в тайстрі / трайстрі – ‘об опытном человеке’ [Лавер 1992, с. 43].

Тямка, *ы, ж.* ‘пам’ять, свідомість’. **Мати на т’амці** ‘пам’ятати’. Див.: [Сабадош 2008, с. 168]; **не^а** **за нашойі** **ўт’амкы** ‘дуже давно; колись’. [не^а за нашойі ўт’амкы л’уди ходили в постолах / айбо намного были май зд’р’ов’і / йак мы ти’пир’].

Чекан’ц’і, *ўў, мн.* ‘обіцянки, очікування’. **Год’вати** **чекан’ц’ами^е** **й** **те’рпл’ач’ками^е** ‘не виконувати обіцяного’ [народ ўже не^а м’х дале^а те’рп’іти^а / бо його доўго год’вали^а ўті / к’от’рі си’д’іли на с’т’ул’ц’ах / чекан’ц’ами^е й те’рпл’ач’ками^е].

Чибр’а, *а, збірн.* ‘посуд’. **Прийти** **ўблизати** **чибр’а** ‘запізнитися, прийти після завершення чого-небудь’. Пор.: прийти облизати ч(дж’)їбр’а (сзакарп., гуц.) ‘опоздать’ [Лавер 1992, с. 26].

Чил’ад’, *и, ж.* *збірн.* ‘люди’. **Увирсна** **чил’ад’** 1. ‘старші за віком люди’ [у сис’ час лиш увирсна чил’ад’ иде ў цир’к’оў]. 2. ‘поважні люди’ [жи^аниў с’а сын бага’ч’у / на с’вал’бі была сама увирсна чил’ад’]. Пор.: **ўвирсна** **чил’ад’** ‘про поважних людей’ [Лавер 1993, с. 205].

Шир’на, *ы, (ши’ри^ан’а), і, ж.* ‘можливості, становище’. **В’ід’ити** **с’б’і** **ши’ри^ану** / **ши’ри^ану**. Див.: **в’ід’ити**.

В обстеженому матеріалі збережено наслідки архаїчної словозміни: 1. Давні форми родового відмінка іменників жіночого й середнього роду із флексією **-и**: **на’сыпати** **ґрани на й’азык** ‘змусити мовчати’; **нут’сыпати** **ґрани** 1. ‘посваритися’; 2. ‘підсилувати, розпалювати яку-небудь ситуацію, почуття’; **и** **Бох за н’ого за’быў** **и** **в’істи-духу** **ни^е** **чути** ‘безслідно зникнути, пропасти’; **позирати** **чести** ‘виявляти повагу’; **ур’вати** **чести** ‘принизити, не пошанувати кого-небудь’; **до валенійа** **очи** ‘дуже багато роботи’. 2. Давні форми давального й місцевого відмінків іменників чоловічого й жіночого роду із флексією **-и**: **йак** **в’д’л’с’а** **на до’лони** **уросте** ‘ніколи’; **трош’чити** **ў** **ж’мени** ‘заощаджувати, не витратити гроші’; **ги** **ў** **чорта** **у дв’ір’ци** ‘погано, захарашено’; **и** **на о’ни** **не зго’рит’**. 3. Давні форми орудного відмін-

ка однини іменників жіночого роду, займенників із флексією **-оў**: **и** **рук’оў** **ни** **мах’нути**; **сто’йти** **над ду’ш’оў**; **тр’ас’ти** **б’д’оў** ‘важко жити, бідувати, терпіти скруту’; **н’іти** (**загнати**) **за** **смир’т’оў** **кого**; **д’б’рый** **бы** **за** **смир’т’оў** ‘про такого, що ходить дуже довго’; **х’от’** **кам’ін’ом** **у** **г’д’л’оу** **х’от’** **г’д’л’оў** **у** **кам’ін’** ‘однаково’; **ме^атати** **ў** **Бога** **п’алиц’оў**; **по’биў** **Бог** **тай** **п’алиц’оў** **прик’лаў** ‘потрапити у складне становище, зазнати біди’; **но’га** **за** **но’г’оў** ‘повільно, не поспішаючи’; **бити** (**на’б’вати**) / **ме^атати** **с’б’оў** ‘бути дуже завзятим, усюди встигати’. 4. Давні форми орудного відмінка іменників жіночого роду колишньої основи на **-і** з флексією **-иў**: **за** **смертиў** (**н’іти**, **за’гнати**); **и** **пес** **бы** **з** **мас’тиў** **не** **з’іў** (**їз’іў**) 1. ‘про несмачну або зіпсовану їжу’; 2. ‘говорити незрозуміле; робити щось безглузде’. 5. Давні форми орудного відмінка множини іменників із флексією **-ома**: **Бог** **го** **по’биў** **ици** **й** **жми^ан’ома** **доме^атаў** ‘потрапити у складне становище, зазнати біди’. 6. Давні форми орудного відмінка іменників середнього і чоловічого роду м’якої групи із флексією **-ом**: **кру’тити** **йак** **циган** / **циганин** **с’д’нц’ом**; **х’от’** (**ци**) **кам’ін’ом** **у** **г’д’л’оу** **х’от’** (**ци**) **г’д’л’оў** **у** **кам’ін’** ‘і так, і так біда, однаково’; **ме^атати** **ў** **Бога** **кам’ін’ом**; **Бог** **у** **н’ого** **вер** **бігар’ом**; **по’биў** **Бог** (**Б’ў**) **та** **й** **кам’ін’ом** **прик’лаў**. 7. Давні форми давального відмінка множинних іменників із флексією **-ом**: **кур’ом** **на** **с’м’іх** ‘абияк’. 8. Давні форми місцевого відмінка множини іменників із флексією **-ох**: **ход’ити** **по** **л’уд’ох** ‘вештатися; просити допомоги’. 9. Давні форми родового відмінка іменників чоловічого роду колишньої п-основи з флексією **-е**: **уд’д’вати** **с** **каме^ане^а** ‘будь-якою ціною домогтися чого-небудь’; **тик’ла** **бы** **з** **каме^ане^а** ‘про горілку’. 10. Нестягнені форми прикметників (дієприкметників, порядкових числівників, займенників) середнього роду в називному і знахідному відмінках із флексією **-оје**: **за’д’іти** **за** **жи^авоје** ‘нагадати про щось болоче, образити, дошкулити’; **бо-жойе** **ти’л’а** / **ти’л’а** **ни’беснойе** ‘про недосвідчену, несамотійну, невічливу людину’; 2. ‘бовдур’; **на** **божойе** [**н’іти**, **дати**] ‘даремно, марно’. 11. Короткі форми прикметників: **годен** **за** **с’а** ‘про такого, що може за себе постояти’; **ни^е** **валоўшен** **и** **перстом** **кы’нути** ‘нездара, неук’. 12. Зворотні форми дієслів із часткою **-с’а**, яка може займати як постпозицію, так і препозицію: **дурных** **с’а** **ґриб’уў** **на’істи**; **муха** **с’а** **гон:а** **рош’чак’нути** / **муха** **бы** **с’а** **рош’чак’нула** / **так** **ишо** **вош** **рош’чак’не^ас’а** ‘чисто, охайно’; **ли’це** **с’а** **лупит’** ‘соромитися’; **доўго** **с’а** **те^алити** ‘довго збиратися з думками’; **га’ды** **с’а** **вер’жут’** ‘неакуратно, неохайно’.

Висновки. Фраземіка боржавських говірок становить значний пласт функціонально і структурно різноманітних одиниць, які у своєму компонентному складі зберегли чималу кількість старовинних лексичних, фонетичних і граматичних рис. Представлений у статті матеріал засвідчує збережені в обстежених говірках специфічні мовні риси, відсутні в літературній мові або в інших українських говорах. Попри те, що частина обстеженого матері-

алу вже стала предметом мовознавчих праць і представлена у діалектних словниках чи лінгвістичних атласах, актуальним залишається максимальне поповнення банку даних, ретельна фіксація всіх сло-

вотвірних, фонетичних, акцентуаційних варіантів фразем у живому мовленні, аналіз реліктових лексичних і граматичних форм говіркових фразем, лексикографічне опрацювання ареальної фразеології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. *Мовознавство*. 1974. № 2. С. 15–19.
2. Галас А. Прислівникова фраземіка в закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (зб. наук. праць). Вип. 21. Ужгород, 2016. С. 47–54.
3. Галас А. Фраземи та паремії з компонентами Бог, Божий у закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (зб. наук. праць). Вип. 22. Ужгород, 2017. С. 19–23.
4. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / За ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
5. Грицак М.А. Подача фразеологічного матеріалу в регіональних словниках. *Тези доповідей до XIX наукової конференції*. Серія мовознавча. Ужгород, 1965. С. 19–24.
6. Грицак М.А. Якого типу повинні бути регіональні словники? *Тези доповідей та повідомлення XVIII наукової конференції*. Серія мовознавча (травень 1964 р.). Ужгород, 1964. С. 24–27.
7. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Київ: Наукова думка, 1982–2012.
8. Лавер В.І. Дери́ваци́йна база фразем українських говорів Карпатського регіону. *Acta Hungarica*, 1995. Ужгород: Патент, 1997. С. 32–40.
9. Лавер В.І. Дослідження діалектної фразеології в лінгвогеографічному аспекті. *Дослідження лексики і фразеології говорів Українських Карпат*: Тематичний збірник. Ужгород, 1982. С. 110–126.
10. Лавер В.І. Фраземіка українських діалектів Карпатського регіону. Автореф. дис. ... докт. філ. наук. Київ, 1992. 50 с.
11. Лавер В.І. Фраземіка говорів Закарпаття у її зв'язках з іншими українськими говорами Карпатського регіону. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*: Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 року). Ужгород, 1993. С. 203–206.
12. Німчук В. Причинки до закарпатського діалектогенезу. *Український глотогенез*. Житомир: Полісся, 2015. С. 19–37.
13. Німчук В.В. Словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках. *Праці XII республіканської діалектологічної наради*. Київ: Наукова думка, 1971. С. 263–273.
14. Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діалектні тексти / передм. П. Гриценка. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. 784+XVI.
15. Русинсько-російський словник: у 2 т. Понад 58000 слів / Склав І. Керча. Ужгород: Поліпрінт, 2007. Т. 1. 608 с.; Т. 2. 608 с.
16. Сабадош І. Закарпатські діалектизми як матеріал для відтворення мовної старовини. *Українська лексика в просторі і часі*. Збірник праць. Ужгород, 2015. С. 311–371.
17. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.

REFERENCES

1. Bevzenko S.P. (1974) Aktualnist vyvchennia ukrainiskoi dialektnoi frazeolohii [Relevance of studying Ukrainian dialect phraseology]. *Movoznavstvo*. 1974. № 2. S. 15–19 [in Ukrainian].
2. Halas A. (2016) Pryslivnykova frazemika v zakarpatskykh hovirkakh [Adverbial phrasemics in Transcarpathian dialects]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* (zb. nauk. prats). Vyp. 21. Uzhhorod. S. 47–54 [in Ukrainian].
3. Halas A. (2017) Frazemy ta paremii z komponentamy Boh, Bozhyi u zakarpatskykh hovirkakh [Phrases and paremias with components God, God in Transcarpathian dialects]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* (zb. nauk. prats). Vyp. 22. Uzhhorod. S. 19–23 [in Ukrainian].
4. Hrytsak M.A. (2017) Materialy do Slovnika ukrainiskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian dialects of the Transcarpathian region]. Vyp. 1: A–B / Za red. P.Yu. Hrytsenka. Kyiv: KMM. 380 s. [in Ukrainian].
5. Hrytsak M.A. (1965) Podacha frazeolohichnoho materialu v rehionalnykh slovnnykakh [Submission of phraseological material in regional dictionaries]. *Tezy dopovidei do XIX naukovoї konferentsii. Seriiia movoznavcha*. Uzhhorod. S. 19–24 [in Ukrainian].
6. Hrytsak M.A. (1964) Yakoho typu povyni buty rehionalni slovnnyky? [What type of regional dictionaries should be?]. *Tezy dopovidei ta povidomlennia XVIII naukovoї konferentsii. Seriiia movoznavcha* (traven 1964 r.). Uzhhorod. S. 24–27 [in Ukrainian].
7. Etymolohichni slovnyk ukrainiskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]: V 7 t. Kyiv: Naukova dumka, 1982–2012 [in Ukrainian].

8. Laver V.I. (1997) Deryvatsiina baza frazem ukrainskykh hovoriv Karpatskoho rehionu [Derivation base of phrases of Ukrainian dialects. Carpathian region]. *Acta Hungarica*, 1995. Uzhhorod: Patent. S. 32–40 [in Ukrainian].
9. Laver V.I. (1982) Doslidzhennia dialektnoi frazeolohii v linhoheohrafichnomu aspekti [Research of dialect phraseology in the linguistic-geographical aspect]. *Doslidzhennia leksyky i frazeolohii hovoriv Ukrainskykh Karpat*: Tematychnyi zbirnyk. Uzhhorod. S. 110–126 [in Ukrainian].
10. Laver V.I. (1992) Frazemyka ukraynskykh dyalektov Karpatskoho rehyona [Phrasemics of Ukrainian dialects of the Carpathian region]. *Avtoref. dys. ... dokt. fyl. nauk*. Kyev. 50 s. [in Ukrainian].
11. Laver V.I. (1993) Frazemika hovoriv Zakarpattia u yii zviazkakh z inshymy ukrainskymy hovoramy Karpatskoho regionu [Phrasemics of Transcarpathian dialects in its connections with other Ukrainian dialects of the Carpathian region]. *Ukrainska mova na Zakarpatti u mynulomu i sohodni*: Materialy naukovy-praktychnoi konferentsii (Uzhhorod, 5–6 travnia 1992 roku). Uzhhorod. S. 203–206 [in Ukrainian].
12. Nimchuk V. (2015) Prychynky do zakarpatskoho dialektohenezu [Reasons for the Transcarpathian dialectogenesis]. *Ukrainskyi hlotohenez.. Zhytomyr : Polissia*. S. 19–37 [in Ukrainian].
13. Nimchuk V.V. (1971) Slovtvir pryslivnykiv imennykovoho (bez prymennykiv) pokhodzhennia v zakarpatskykh hovirkakh [Word formation of adverbs of noun (without prepositions) origin in Transcarpathian dialects]. *Pratsi XII respublikanskoï dialektolohichnoi narady*. Kyiv: Naukova dumka., S. 263–273 [in Ukrainian].
14. Pavliuk M., Robchuk I. (2003) Ukrainski hovory Rumunii. Dialektni teksty [Ukrainian dialects of Romania. Dialect texts] / peredm. P. Hrytsenka. Edmonton – Lviv – Niu-York – Toronto: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NANU. 784+VI [in Ukrainian].
15. Rusynsko-rosiiskyi slovnyk [Ruthenian-Russian dictionary]: u 2 t. Ponad 58000 sliv / Sklav I. Kercha. Uzhhorod: Poliprint, 2007. T. 1. 608 s.; T. 2. 608 s. [in Russian].
16. Sabadosh I. (2015) Zakarpatski dialektyzmy yak material dlia vidtvorennia movnoi starovyny [Transcarpathian dialectisms as a material for the reproduction of linguistic antiquity]. *Ukrainska leksyka v prostori i chasi*. Zbirnyk prats. Uzhhorod. S. 311–371 [in Ukrainian].
17. Sabadosh I.V. (2008) Slovnyk zakarpatskoï hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of the Transcarpathian dialect of the village of Sokyrnytsia, Khust district]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].

DIALECT PHRASEMIC PECULIARITIES OF THE TRANSCARPATHIAN BORZHAV PATOIS

Abstract. The article considers dialectisms in the structure of the phrasemics of the Borzhav dialect of Transcarpathia. The importance of linguistic research of dialectal specificity of phrasemics as a subsystem of all-Ukrainian phrasemics is actualized. The defining features of Borzhav dialects are characterized, which are marked by lexical and structural diversity, active functioning of various layers of vocabulary in terms of origin, etymological diversity. The presented material convincingly illustrates the linguistic color of the Borzhav group of dialects, preserved in phrasemics.

The structural-semantic analysis of the phrases extracted from the authentic dialectal speech, marked by local originality and specific dialectal features, is carried out. The material for the article was only a small part of the phrasal units recorded for a long time from the speakers of the Borzhav dialect, the inhabitants of the villages of V. Rakovets, Borzhavske, Pryborzhavske, Klymovytsia, Dunkovytsia, Vilkhivka and others, respondents of different ages, with different educational levels.

The repertoire of phrasal units, which contain ancient lexical elements, dialect words, reflexes of ancient phonetic phenomena, relic grammatical forms, is selected for analysis. The lexical archaic elements presented in the article demonstrate potentially incomprehensible for a modern speaker (listener, reader) tokens that need etymological comments.

The experience in studying the phrasemics of the Transcarpathian dialect, fixing these units in lexicographic sources is taken into account. Data from the lexicographical works of I. Sabadosh, I. Kercha, and M. Hrytsak are used for comparison.

Proverbs, sayings, paremias, proverbs, comparative inflections, etc. were not taken into account when selecting the material for the article as not having the necessary set of differential features of phrases.

Distinguished phrases that are known only in dialects or known in dialects and literary language. A generalization is made about the lexical variance of the component composition, the phenomena of synonymy, antonymy in the examined phrasal material. The phraseological meaning and area of distribution of separate spoken phrases are specified.

Keywords: phrasem, dialectal phrasem, Borzhav dialects, Transcarpathia, archaic linguistic features.

© Галас А., 2020 р.

Алла Галас – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

Alla Halas – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>